

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.14.21>

Volume 7/2

2023 p. 328-346

TÜRKİYE’DE CEMAAT MEDYALAŞMASINA DAİR İLİŞKİSEL BİR SÜREÇ OKUMASI

A RELATIONAL PROCESS READING ON COMMUNITY MEDIAIZATION IN TURKIYE

Hasan SARI*

ÖZ

Din, kamusal alana nüfuz ettikçe önemli bir siyasi meşruiyet kaynağı haline gelmektedir. Dinî söylemin toplumsallığa dayanan gücünü kitle üzerinden “harekete geçirmek” ise klasik anlamda medya teorisi ile açıklanabilir. Dinî cemaatlerin Batı modernleşmesi ile esasen çatışma içinde olsalar da Batılı medya teknolojilerinin tümünü, erişilecek hedef haline getirmeleri böylece anlaşılabilir. Bu çalışmada Türkiye’nin siyasi dönemeçleri ve dinî cemaatlerin etkinliği arasındaki bağlantının yanı sıra medyalaşmaya da dikkat çekilmiştir. Betimsel bir analiz yapılarak medyanın güç oluşturma özelliği vurgulanmıştır. Ayrıca her dönem elde edilen medya kazanımlarının bir sonraki döneme ivmelenmesiyle cemaatlerin etki katsayılarının arttığı bir dönemsel şema çizilmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşunun ardından artarak devam eden dergiciliğin yanı sıra 1970’lerdeki günlük gazete yayınları, 1993’ten itibaren özel radyo ve televizyon yayını ve 2003’te kullanılmaya başlanan sosyal medya platformları cemaatlerin medyalaşma dönemleri için kıstas alınmıştır. Medya teknolojileri, cemaatlerin alan kazanmaları ve güçlenmelerini sağlamanın yanı sıra fonksiyonel dönüşüme uğramalarına da yol açmış görünmektedir. Bu anlamda dergi yayınları, 1970 öncesinde dinî çevrelerin toplumsal muhalefetine ve fikrî gelişimine zemin oluşturmuştur. Gazete ile kazanılan tecrübe ise radyo ve televizyonların İslami anlamda ideolojik kullanımını kolaylaştırmış ve bazı kanalları din eksenli muhalefetin odağı haline getirmiştir. 1990’ların çetin ideolojik mücadelesi medyanın siyasal işlevini artırırken 2003’le beraber muhafazakâr iktidar dönemine denk gelen sosyal medyanın yaygınlaşması dinî dijitalleşme olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bu “din-medya-güç” üçgenini diğer cemaatlerde gözlemlemekle beraber belki de en iyi örnekleyen bir medya cemaati sayılabilecek Nurcu kolektivite olduğu anlaşılmaktadır. Nihayetinde bazı istisnai gruplar dışında bu din ekolü, medya üzerinden gelişkin bir ağ kurmuş ve medya araçları marifetiyle kendi bünyesinden farklı fraksiyonlar üretebilmiş, postmodernitenin karakteristiği olan çoğullaşmayı deneyimlemiştir. Her halükârda toplumsal güç bağlamında meşrulaştırıcı bir sosyalleşme ajanı olarak medya, dinî

* Dr., Araştırmacı, E-mail: hasanalperen0133@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6355-4516, Konya, Türkiye.

cemaatler için cazibe merkezi olmuştur ve olmaya devam edecek gibi görünmektedir.

Anahtar kelimeler: *Din Sosyolojisi, Dinî Cemaat, Medyalaşma, Siyasi Dönem*

ABSTRACT

As religion permeated the public sphere, it has become an important source of political legitimacy. The role of religious discourse here is to provide social control and this role can be explained by media theory in the classical sense. With this in mind, this study resorts to a descriptive analysis whose sole purpose is to shed light on the connection points between Türkiye's political periods and the media practice of religious communities. In addition, as the positive results in each period are accelerated to the next period, a periodic diagram is drawn in which the effect coefficient increases. Media technologies also seem to play an important role in strengthening religious communities, dominating public life and supporting their functional transformation. In addition to the journalism that continued to increase after the foundation of the Republic, daily newspaper publications in the 1970s, private radio and television broadcasts from 1993 and social media platforms that began to be used in 2003 were taken as criteria for the mediaization period of religious communities. The experience gained with the newspaper facilitated the Islamic use of radio and television. While the tough ideological struggle of the 1990s increased the political function of the media, the spread of social media coincided with the conservative ruling period. Although we observe this "religion-media-power" triangle in other communities, the Nurcu Community is perhaps the best example of this. Ultimately, this ecocle of religion, established a developed network, was able to be divided into fractions, and experienced pluralization, which is the main feature of postmodernity, through media and media tools. In any case, the media has been a center of attraction for religious communities, and this is likely to continue religiously.

Keywords: *Sociology Of Religion, Religious Community, Mediaization, Political Period*

Giriş

Bireylerin sosyalleşip kimlik kazanmakta başvurduğu dilsel şemalar seti olarak düşünülebilecek dinî söylem, diğer söylemlerle girdiği toplumsal güç mücadelesinde medyayı kullanmak suretiyle varoluşunu pekiştirir. Mardin'in ifadesi ile (2017, s. 13) tekke ve medrese geleneğinin dili olan "Osmanlı kültürel lehçesi" dindarların kullandığı hâkim dilin taşıyıcısı olmuş ve aynı zamanda bir araç (medium) olarak ideoloji de ihtiva etmiştir. İşte bu özel dilin teknik ve teknoloji ile buluşması, söylemin aktörleri için etki alanlarının değişmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu çalışmanın amacı da Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan siyasi-toplumsal kırılmalarla dinî cemaatlerin medya araçları edinimi ve kullanımı arasındaki bağlantı noktalarını tespit ederek toplumsal değişimin bir izleğini sunmaktır. Git gide modernleşen Türkiye'de dinî cemaatler de kaynaklara yakınlaşırken siyaset kurumu ile ister istemez ilişki kurmak durumundadır. Tersî düşünülürse kozaya çekilmiş, içe dönük bir maneviyat mücadelesi ile literatürde "büyük cihat" diye tabir olunan "nefsle mücadele" sonucu dinî/uhrevî kazançlar elde edilse bile etkin bir grup

yapısı oluşturulamaz veya bir hareket başlatılamaz. Zira gizli kaldıkça dinî faaliyetin kazandırdığı sosyalleşme pratiği gerçekleşemeyecek, beşerî ve sosyal sermaye oluşturulamayacaktır. Dinî cemaatlerin sivil toplum olabilmesi ya da birey ile devlet arasında kamu yararına bir konumu kabullenip kabullenmedikleri onların siyasal sistem açısından meşruluğunu gösterir. Bu meşruluğun turnusol kâğıdı sayılabilecek medya, dinî cemaatler için her dönem vazgeçilmez derecede önem arz etmiştir. Nitekim medyaya sahip olma biçimi kadar medyayı kullanım biçimi de cemaatlerin hedeflerini açık etmektedir.

Çalışmada Depelteau’ya atfen “ilişkisel sosyoloji”nin süreçsel düşünme ilkesinden yararlanılmıştır (Demir 2020:14). Nitekim toplum, insanların ve kurumların çeşitli konumlanış biçimleri ve bu konumlar üzerinden yürütülen etkileşimlerinden oluşmaktadır. Buna göre din alanındaki oluşumlar ile siyaset kurumu arasında kendiliğinden bir güç odağı oluşturan medya, ilişkisel bir durum arz etmektedir. Diğer yandan medyalaşma kavramı, grupların medya tekniklerini elde etmeleri ve yöntemlerini bu araçlara göre şekillendirmelerini özetler. Medyalaşma teorisine göre din, başta kutsal metinler olmak üzere çeşitli araçlar üzerinden anlaşılabilir (Çiçek, 2022, s. 463). Bu minvalde düşünülebilecek merkezî bir kavram olarak “cemaat medyalaşması”, dinî cemaatlerin daha büyük kitlelere mesajlarını ulaştırmaları için medyayı yeni bir mekân gibi kullanmalarındır. Burada maddi ve manevi imkânları genişleyen modern toplulukların örgüt kurma potansiyelinin de artacağına dair kaynak mobilizasyonu teorisi (McCarthy & Zald, 1977), dikkate alınan bir başka kuramsal görüş olmuştur.

Cemaat kavramı sosyolojide içten dayanışmayı ve birlikteliği içeren daha geniş anlamıyla kullanılsa da bu çalışma, Türkiye’de hâkim dinî söylemi temsil eden Sünni orijinli cemaatlerle sınırlandırılmıştır. Daha özeldir ise -Yazıcılar, Kurdoğlu grubu ve Aczmendiler¹ gibi birkaç fraksiyonu dışında- “medya cemaati” olduğu söylenilebilecek Nurculuk örneğinden hareket edilmiştir. Bu çalışmada özellikle de Nesil grubu, Yeni Asya ve Meşveret cemaatlerinin kolektif tutumları takip edilmiştir. Makalenin el verdiği ölçüde diğer dinî cemaatlere de yer verilmiştir. Nitel yöntemin kullanıldığı çalışmada doküman incelemesi yoluyla elde edilen veriler betimsel analiz çerçevesinde ele alınmış, nihayetinde cemaatlerin takındıkları sosyo-politik tutumların tipleştirilmesinin yanı sıra “kazanılmış medya”dan hareketle medyalaşma dönemleri de tasnif edilmiştir.

1. Türkiye’de Dinî Cemaatlerin Sosyo-Politik Tutumları ve Medya

İnsanlar kutsalla daha yoğun temas kurmak, belli dinî ritüelleri öğrenmek ve bunları gelecek kuşaklara aktarmak gibi maksatlarla doğal dinî grupların yanında sırf dinî gruplar da oluştururlar (Wach, 1987, ss. 17-23). Türkiye’de sık kullanıldığı karşılığı ile “cemaat”

¹ 28 Şubat döneminin görsel ve yazılı medyası bu grubu, farklı giyimleri ve radikal söylemleriyle Türkiye’nin gündemine taşımıştır (Cevizoğlu, 1998). Aczmendiler, Risale-i Nur’da geçen “tarikat-ı Ahmediye” tabirinden hareketle ve daha yoğun buldukları Elâzığ-Malatya yöresindeki tarikat geleneğine de yaslanarak Nur Cemaati’nin farklı bir yorumunu temsil etmektedirler. Nur Cemaati’nin belli bir geçmişe sahip merkezî grupları, tıpkı Fethullahçılar gibi Aczmendileri de Nurcu kabul etmezler.

olgusu, tıpkı bu grupların yapısallığında olduğu gibi farklı dönemlerde farklı anlam derinlikleri kazanmıştır. Belli bir periyotta değişen dinî gruplaşma eylemini siyasi değişimlerden ayrı düşünmek özellikle geçiş özelliği sergileyen toplumlarda oldukça zordur. Üstelik dinî cemaatler, dinî sosyalleşmenin yanında toplumsal kabul edilirlilik için de kullanışlı olabilmektedirler. Nitekim tabakalaşmanın üst katmanlarında yer tutmak ile siyaseten merkezde olmak arasında sıkı bir bağ olduğu düşünüldüğünde toplumsal muhayyile ister istemez siyaseti gündemine alacaktır. Ayrıca siyaseten mücadele değeri olmayan bir düşüncenin toplum içinde de destekçi kazanmasının zorlaştığı bilinir. Türkiye’de kültürel değişimi, sosyo-politik kırılma noktaları ile analiz eden çalışmalar bu yönüyle anlamlıdır.

İslamcılığın ideolojik bir hüviyete büründüğü Osmanlı’nın son döneminden sonra Türk modernleşmesinin kimlik kazandığı Cumhuriyet’in ilk yılları, dinî cemaatlerin bilinçli politik tutum alışları için milat kabul edilebilir. Ardından Türkiye’de yaşanan sosyo-kültürel dalgalanma konusunda 1950, 1970 ve 1980 yıllarını işaret eden Tatar’ın (1999) yanı sıra Kirman (2004) ve Atay (2017) 1950’ye kadar, 1950-1980 ve 1980 sonrası olmak üzere üçlü dönem vurgusu yapmıştır. Dönemlere göre iktidarların tehdit algısındaki farklılıklardan dolayı dinî cemaatlerin tutumunda da değişimler görülmüştür. Bu süreci takip ederek kavramları sosyal hayata genelleştirmek suretiyle doğrusal düzlemde dört politik tutum tespiti elde edilebilir: “inziva, yeniden yerleşme, hareketlenme ve yayılma”. Bu tutumların bir grup ya da belli bir periyot özelinde helezonik tekrar edebileceğini de göz önünde tutmak gerekecektir.

Bu tutumlardan ilki; bir zamanlar Sovyet Rusya’da da yaşandığı üzere (Bennigsen, 1988) evrensel bir tema olan “inziva”, diğer bir deyişle yer altına çekilmek, Aktay tarafından “sosyal diasporada yaşamak”, Mardin tarafından “sosyal kozaya çekilmek” olarak adlandırılır ki bu durum, yönetimin baskısına karşı dinî cemaatlerin ilk tepkisini oluşturur (Çağlar, 2016, s. 3). Diğer yandan nasıl ki tıp eğitimi kaldırılmış olsa yine de tababet (tıp ilmi) halk içinde uygulama bulur ise aynı şekilde din eğitimi yasaklandığında bir ihtiyaç olan din uygulamaları son bulmamıştır. Dağ köylerinde, ücra mezralarda, tren vagonlarında bile gizli din eğitimi bazen de tam eğitimli olmayan insanlarca yaygınlaştırılmıştır. Hatta yerleşim yerine uzak, çalı diplerinde gizlice ders veren hocalar için Adana yöresinde pejoratif anlamlara da gelecek şekilde “çalıfakı” tabiri kullanılmıştır. Geleneksel metinler üzerinden eğitim veren yetkin bazı din adamları ise adeta dindar halk tarafından kahramanlaştırılmıştır. Böylece bu isimler etrafında yeni bir cemaatleşme hareketi başlamıştır. Dinî otorite olarak da görülmeye başlanan bu aktörler, İslam’ın devlet eliyle öğretiminin yasaklanması sonucu oluşan eğitim boşluğunu doldurmanın yanı sıra toplumun ihtiyaç duyduğu manevi hizmetleri de sunmak istemişlerdir. Muhalefet anlamında oluşan boşluk dolayısıyla bu tavırlar, halk içinde meşru hale de gelmiştir. Bir anlamda resmî makamların laiklik uygulamaları, yer altına çekilen cemaatler için gelecek motivasyonuna dönüşmüştür. Buna göre temel amaç, dine karşı oluşan söylem ve politikaların etkisini kırmak ve en önemlisi de tıpkı Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet’in I. Meclis yıllarında olduğu gibi devletin tekrar dine karşı

olumlu politikalara dönmesini sağlamaktır (Yıldırım, 2019). Ancak cemaatlerin seslerini duyuracakları yayın teknikleri yok denecek kadar kısıtlanmıştır.

Dindar bireyi kendi dar alanına hapseden iktidara direnmenin zorluğu da nazarıdikkata alınarak cemaatlerin “inziva-sosyal kozaya çekiliş” tutumu açıklanabilir. Nitekim Said Nursî yeni devlet aygıtının takip ettiği Batılı usulün “münzevilerin çilehanelerine girmeye hiçbir hakkının olmadığını” söyler (2016, s. 350). Nursî keşfettiği bu “özel alanı” eserlerinde alabildiğine geliştirme ve yeni anlamlar inşa etme peşine düşmüştür. Nursî, esasen Barla’da keşfettiği ve tahkim ettiği bu alandan modern seküler dünyaya adeta meydan okuma gayreti içerisindedir. Bu tavır, Foucaultcu öznenin iktidar dispozitifleri karşısında takındığı tavra çok benzer ki Nursî’de de bedensel ritüeller üzerinden bir karşı koyuş gözlenir. Zira postyapısalcı söylemde iktidara karşı ancak mikro alanlarda bir direniş imkânı vardır, aksi takdirde iktidar ilişkileri söz konusu olamaz (Foucault, 2021, s. 229). Nursî bu alanı, muhteviyatındaki mesajın insanlara ulaştırılması ve dağıtım yöntemleri ile klasik anlamda bir medya örneği sayılabilecek “Risale” adını verdiği kitapların çoğaltılması ile tahkim etmeye çalışmıştır.

İkinci sosyo-politik tutum “sosyal kozadan çıkış” ya da “yeniden yerleşme” olarak adlandırılabilir bir ara dönemdir. Bilindiği gibi Türkiye, 1952 yılında NATO’ya kabul edilmesi ile Batı bloğu içinde yerini alır ve devlet mekanizması Batılılaşma konusunda bir merhale daha geçmiş olur. Zira siyasetin sürdürülebilir şekilde dinle yollarını ayırma ve özerklik kazanma tecrübesini Batılı demokrasiler içinde bulmaktayız. Bu yıllarda tarımda makineleşmenin itici güç olduğu kırdan kente göç hareketiyle Türkiye; ekonomiden eğitime, siyasetten sanata, mimariden toplumsal yapıya köklü bir değişime uğramaktaydı. Bu dönemde dinin toplumsallaşma açısından dönüşüme uğradığı ve yeni fonksiyonlar kazandığı görülmektedir. Geleneksel kurum ve örgütlerin yeni mekân ve şartlarla karşılaşma süreci, Giddens’in “yerinden çıkarma” düzenekleri (2016, s. 82) dediği sosyal güçlere işaret etmektedir. Öyle ki dinî cemaatler bu değişimler sonunda dinî-mistik işlevlerinden ziyade yeni sosyal-kültürel görevler üstlenmeye (Kirman, 2004, s. 62), diğer bir deyişle “yeniden yerleşme”ye başlayacaklardır. Dinî cemaatler birer yer altı örgütlenmesi hüviyetindeyken bitmez tükenmez insan kaynağı ve çeşitli yayın atılımlarıyla kitleselleşecekler ve modern kent cemaatlerine dönüşmeye yüz tutacaklardır. Cemaatlerin kazanımları ve bunun toplumsal bir görünüm alması Demokrat Parti’nin sosyal politikalarının ilerleyen on yıllarda sonuç vermesi ile ilişkilendirilebilir. Zira halk içindeki dinî örgütlenmeyi yadsıyan ve bunun için çeşitli kontrol mekanizmaları geliştiren tek parti dönemine karşın dinî örgütlenme açısından çok partili hayatta kısmi bir rahatlama atmosferi doğmuştur. İşte inzivadan çıkış, dinî cemaatlerin yayın alanında kendini ispata mecbur hissettiği bu döneme denk gelmektedir. Özellikle dergicilikteki atılımlar ve askeri darbelere rağmen cemaatlerin gazete rüyasının gerçekleşmesi buna verilecek somut örneklerdir. Tüm bu medya kazanımları, siyaset kurumu ile cemaatlerin faydacılık anlamında ilişkisel eylemlerinin sonuçlarıdır. Nitekim dinî muhalefetin bazı tarikat ve cemaatlerin desteğini alarak Necmettin Erbakan önderliğinde ilk kez partileşme tecrübesi yaşaması da aynı yıllara denk gelmiştir.

Üçüncü tutum ise medya kanallarının aktif katılıma açıldığı toplumsal “hareketlenme” durumudur. Devletin (de)regülasyonu, diğer bir deyişle kamu iktisadi teşebbüslerini özelleştirmesi ve sosyal devlet hizmetlerinden geri çekilmesiyle kendini gösteren siyasi ve ekonomik liberalleşme; “devlet ötesi cemaat yapılarının, hemşehrilik gruplarının, dinsel ve etnik yakınlık gruplarının iyice güçlenmesini ve faaliyet alanlarını genişletmelerini” (Kahraman, 2007, ss. 65-66) sonuç vermiştir. Elbette hukuksal otorite de bu zihniyet değişimine ayak uyduran yeni adımlar atmıştır. Dinî cemaatleri kısıtlayan, dernek kurmalarını zorlaştıran, medya organları da dahil dinî telkin ve propagandalarına ceza verilmesini içeren TCK’nın 163. maddesi 1991 yılında kaldırılmıştır. Bu maddenin kaldırılması; dinî faaliyetlerin görünürlüğünü artıracak, “diriliş” retoriklerinin yükselişine zemin hazırlayacaktır. Yeni gelişmelerden yararlanmasını bilen siyasi İslam’ın temsilcisi Refah Partisi, “adil düzen” sloganıyla 1992 ara yerel seçimlerinden başlayan bir dizi seçim zaferiyle adından söz ettirecektir. Türkiye’de tarikat çevrelerinin ekonomi ile ön plana çıkması ve sermaye birikimlerini holdingleşme ile neticelendirmeleri 90’larda yaşanan bu siyasi gelişmelerle ayyuka çıktığı iddia edilebilir (32.Gün, 2020). Dinî cemaatlerle ilişkilendirilen Özal ve Erbakan, bir araya gelmesi pek mümkün olmayan grupları siyasi anlamda buluşturmasını bilmiştir. Bu gruplar böylece ‘80 öncesi sağ-sol restleşmesiyle sertleşen politik atmosferde çekildikleri yer altından ikinci kez çıkmışlardır. Özellikle ‘90’lar, dindarlığın cemaat boyutundaki değişimi için önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihe kadar cemaat dindarlığı dışarıya kapalı bir görünüm arz ederken bu tarihten sonra görünürlük artacaktır (Bilgin, 2014, s. 129). Bilhassa “analog-karasal” radyo ve televizyon kanalları edinilmesi, dinî cemaatleri popülerlik olgusu ile tanıştıracak ve toplumsal hareketlenme doğuracaktır.

Dördüncü tutum “yayıma”dır. Esasında bu tutumun gelişimi politik anlamda oldukça gerilimli bir zaman diliminin ardından ortaya çıkmıştır. Bir generalin siyasi jargonla “demokrasiye balans ayarı” şeklinde ifade ettiği “28 Şubat 1997” tarihli Millî Güvenlik Kurulu kararlarının uygulanışında Türkiye, siyasi açıdan kamplaşmış ve ekonomik olarak yıpranmış bir toplumsallığa maruz kalmıştır. Bu süreçte İmam-Hatiplerin orta kısımları kapatılıp Kur’an kurslarına sınırlama getirilince yaşanan dinî eğitim boşluğu, tıpkı Cumhuriyet’in ilk yıllarında olduğu gibi bazı cemaat ve tarikatlarca fırsata çevrilmiştir. Güç odağındaki sistemle yaşanan bu sorunlar, dindar kesimin mağduriyet algısını güçlendirerek yeni bir toplumsal harekete yol açar. AK Parti, dinî cemaatlerin yanı sıra sivil toplum kesimlerinden de destek bularak 2002 seçimlerini kazanır. AK parti döneminde yakalanan siyasi istikrar ve yapısal iktisadi reformlar 2010’lara gelindikçe ekonomik açıdan bir genişlemeyi beraberinde getirecek ve değişim, dindar kesimin toplum hayatındaki hareketliliğinin farklı kamusal ve özel alanlara yayılmasını sağlayacaktır (Sungur, 2014, s. 133). Artık bürokraside, mecliste, kamusal alanda dinî simgelerin varlığı yadırganmaz olmuş dinî cemaatler de çeşitli iş birlikleri ve müzakerelerle faaliyet alanlarını genişletmişlerdir. Ayrıca karşılıklı etkileşim imkânı sağlayan tablet, telefon, bilgisayar gibi yeni medya teknolojilerinin kullanımı ve dijital depolama kapasitelerinin artmasıyla iletişimde yeni bir çığır açıldığı izlenimi ortaya

çıkılmaktadır. Bu olgunun hemen hemen her bireyin günlük hayatında görünür olması ve bu kanalın dinî cemaatlerce etkin kullanılması “yayıma”yı artıran bir başka faktördür.

2. Dinî Cemaatlerin Medyalaşma Dönemleri

Dinî bağlamda medyalaşmak, toplulukların kutsal amaçları uğruna medya teknik ve teknolojilerine sahip olması, bunları kaynak hareketliliği çerçevesinde seferber etmesidir. Yukarıda çizilen devlet ile dini örgütlenmeye dair etkileşim, cemaatlerin medyalaşmasına da etki etmiş görünmektedir. Zira bu grupların günlük gazete edinimi diğer özel gazetelere göre nispeten geç bir tarihe, toplumsal örgütlenmenin görece kolaylaştığı ‘70 ve sonrasında denk gelmektedir. Dinî cemaatlerin analog yayınları kullanması ve TV kanalı açmaları ile devletin dışı açılması ve liberalleşme arasında bağlantı kurmak pekâlâ mümkündür. Muhafazakâr iktidar dönemine de denk gelen medyanın dijitalleşmesi, dinî cemaatlerin yayılmasını kolaylaştırdığı düşünülebilir. En azından iletişim kabiliyetleri hiç olmadığı kadar artmış görünmektedir. Türkiye’de dinî örgütlenmenin şekillenmesinde siyasi gelişmeler kadar medya teknolojilerinin stratejik kullanımının da etkili olduğu fikri, daha anlaşılır olması için aşağıdaki tabloda “ideal tip”ler şeklinde tasnif edilmiştir.

Tablo 1. Dinî Cemaatlerin Medyalaşma Dönemleri ve Sosyo-Politik Tutumları

TARİHİ DÖNEM	1923-1970	1970-1993	1993-2003	2003 Sonrası
Kullanılan Baskın Medya	-Dergi	-Dergi -Gazete	-Analog Yayınlar	-Dijital Yayınlar
Sosyo-Politik Tutum	-İnziva	-Yeniden Yerleşme	-Hareketlenme	-Yayıma

2.1. 1970 Öncesi: İnziva ve Yayıncılıkta İslami Filizlenmeler

Cumhuriyet’in ilk yıllarında çıkarılan Takrir-i Sükûn kanunuyla beraber Millî Mücadele döneminin Hıyanet-i Vataniye kanununa eklenen, “halkın dini hissiyatını yayımlar yoluyla etkilemenin yasak olduğuna” dair cümle, ucu açık bir şekilde yapılacak her türlü dinî yayının ortaya çıkmasına mani olmuştur (Erken, 2018, s. 46). Dünya genelinde etkili olan büyük ekonomik bunalıma (1929 buhranı) ve sıkı sansür uygulamalarına rağmen kültürel sahada ilerlemeler de yaşanır. Bu yıllarda Türkiye’de gazete yükselişindedir ve yeni dergiler çıkarılmaktadır. 1933 yılında 118 gazete ve 107 dergi yayımlanırken, 1947’de 227’si günlük olmak üzere toplam 322 gazete ve 379 dergiye ulaşılabilecektir (Güz, 2006). II. Dünya savaşı ile matbuat alemi hususi bir gelişme gösterir. Bu gelişmelere paralel 1939 yılında Nurettin Topçu’nun çıkarmaya başladığı *Hareket* dergisi, İslami muhalefetin ilk yasal yayın organı olmuştur (Göçeri, 2018, s. 35). Dergi çeşitli aralıklarla yedi dönem yayımlanır. Necip Fazıl Kısakürek’in ilkini 1943 yılında çıkardığı *Büyük Doğu* dergisinin etkisi siyasi polemiklere de girmesi nedeniyle uzun süre devam eder. II. Meşrutiyet’in *Sebilürreşad*’ı 1948 yılında yeniden yayımlanmaya başlanır. Yanı sıra *Selamet*, *Millet*, *İslam Dünyası*, *Serdengeçti* gibi İslami dergiler (Azak, 2019, s. 119) çok partili hayata geçilmekle beraber etki sahasını artırır, İslami düşüncenin devamlılığına destek

oluştururlar. Tek parti döneminin sonlarına doğru İslami dergilerde (İslami Dergiler Projesi, t.y.) büyük bir artış gerçekleşir: *Din Yolu*-1950 (İsmail Hakkı Baltacıoğlu), *Selamet*-1947 (Ömer Rıza Doğrul), *Sebilürreşad*-1948 (Eşref Edip), *İslam'ın Nuru*-1951 (Ali Kemal Belviranlı), *Serdengeçti*-1948 (Osman Yüksel Serdengeçti). Dergi atılımı, köklerini geniş çaplı kültürel canlanmanın yaşandığı II. Meşrutiyet döneminde arayabileceğimiz entelektüel İslamcılığın Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir süre durulduktan sonra gün yüzüne çıkmaya başladığına işaretler. Dergicilik özellikle 1950'lerden sonra İslami hareket tarafından adeta fethedilir. Diğer yandan İslamcılarının henüz gazetesi yoktur. İlk radyo bu dönemde bir devlet organı olarak yayın hayatına başlamış ancak henüz yaygınlaşmamıştır. Diğer yandan toplumsal hayatta yapılan atılımlar ve devrimler halk katında henüz aksisedasını bulmuş da değildir. Her hâlükârda ötekileştirildiğini düşünen dindar halk kitlesi, yaşadığı farklılıkları vurgulamak istemesine devrimlerin şekli ayrıntılarında takılı kalmış ve dinî söylemi dillendiren dergilere itibar etmiş ve yayılmasına destek olmuştur.

Özellikle 1950 sonrası görünürlükleri git gide artsa da bu yıllar halen dinî cemaatler için örgütlü oluşlarından dolayı temkinli oldukları bir süreç işlemektedir. 1970 öncesinde dinî cemaatlerin bilindik anlamda medya araçları yok denecek kadar azdır. Bunun yerine daha çok din orijinli çıkan yayınlara destek olunmakta ya da eski dinî kitaplar yeniden basılıp temin edilmektedir. Öte yandan mesajlarını halka iletmenin diğer bir yöntemi, mekânı işlevselleştirmektir. Osmanlı'nın son döneminde müderrislik yapmış olan Süleyman Hilmi Tunahan, Kur'an kursları üzerinden böylesi bir örgütlenme ağı içerisine girer. Öncesinde medreseler kapatıldığı için gizliden din öğretimi yapmaya çalışan Tunahan, resmî kursların açılmasıyla yeni bir aşamaya geçmiş ve 1959'da vefat ettiğinde kursların sayısını bine yükseltmiştir (Aytepe, 2016, s. 182) "Süleymancı" olarak addedilen grup, geleneksel medrese kitaplarının talim edildiği mekânlar olan kursları kitleye mesaj niteliği taşıyan bir ortam olarak işletmiştir. Yine İstanbul'da Nakşibendiliğin kollarından "İskenderpaşa", "İsmailağa" ve "Erenköy" cemaatleri belli başlı camileri ve çevresini, kendi cemaatleşmelerinin temeli yapmışlardır. Böylece 1970'lere doğru sosyal kozadan çıkmaya ve toplumsal faaliyetlerini arttırmaya başlamışlardır.

İslami hareket basın alanında kendini var etmeye çalışırken ve henüz dergiyi tecrübe edebilmişken radyo git gide popülerleşmektedir. Evlerin birçoğunda artık radyo bulunmaktadır. Nur Cemaati daha önce Risaleler² dışında bir yayın tarzı denememiştir. Nurculardan yayın işleri ile meşgul olan Said Özdemir (ö. 2016), TRT Ankara Radyosunda Risalelerin reklamını her kelimesi on lira karşılığında yaptırdıklarını anlatır (Feyyaz Tube, 2012). Yayın görevlisinin dalgınlığından istifadeyle yapıldığı anlaşılan 1958 yılındaki bu eylem, yeni icat her türlü teknik cihazın dinî söylemin yayılması için fırsata çevrilmesi pratikliğine delalettir. Ayrıca inziva tutumlarının istisnaları olduğunu

² Dinî yayınların yasak olduğu dönemlerde Risale adı verilen kitapçıklar zor şartlarda elle çoğaltılarak dindar halka ulaştırılıyordu. Nurcular teksir (çoğaltma) makinesi temin etmişlerse de asıl yaygın basım faaliyeti 1956'dan sonra matbaanın kullanılmasıyla başlamıştır (Eratilla, 2023).

gösterir. Anlatılanlardan yola çıkılarak temelde bir metin cemaati olan Nurculukta, her türlü yayıncılığın tebliğ faaliyetine dönüştürülmesi için fırsat kollandığı anlaşılmaktadır.

2.2. 1970-1993: Darbeler Gölgesinde Cemaat Medyası ve Yeniden Yerleşme

1961 Anayasası’nın “temel hak ve özgürlükler” vurgusundan istifadeyle Nur Cemaati’nin Okuyucular kolu farklı iletişim kanallarından kamuoyuna kendilerini “anlatma ihtiyacı” hissetmiş olacaklar ki “ah! lahana yaprağı kadar gazetemiz olsa” serzenişleri artar (Bengisu, 2001’den akt. Arslan, 2012, s. 62). Ankara’da *İrşad* (1962) ve *İhlas* (1963) isimleri ile haftalık gazete yayını teşebbüslerinde bulunulmuştur. İzmir’de *Zülfikar* (1964), sonra da *Uhuvvet* (1964) ismiyle günlük olmayan ve bir süre yayımlandıktan sonra kapatılan iki gazete daha vardır. İzmir’deki bu haftalık gazeteler *Hareket* adıyla Erzurum’da da basılmıştır. Ayrıca Trabzon’da *Vahdet* (1964) adıyla sadece üç sayı çıkarılan bir haftalık gazete daha bulunmaktadır (Kaya, 2015). Bu yerel girişimlerin ardından 1967’de Gündüzalp’in ismini *İttihat* koyduğu ve başında Mehmet Kutlular’ın yer aldığı ilk ciddi yayın işine girilir. Gazete sıkıyönetim mahkemesince kapatılınca yayıncılık işleri, 1970’de “Asya’nın bahtının miftahı meşveret ve şuradır” mottosuyla kurulan *Yeni Asya* gazetesine taşınmıştır ve cemaat zamanla bu isimle anılmaya başlanacaktır (Özel, 2012, s. 274; Arslan, 2012, ss. 62-67). Bu yayını düzenli çıkarılan ilk günlük gazete olmasından dolayı Nurcuların ve hatta İslami kanadın gazete rüyasının gerçekleştiği yayın olarak görmek mümkündür. Zamanla gazetenin cemaat içerisindeki etkinliği o denli artacaktır ki bizatihi yayının kendisi birtakım olaylarda belirleyici hale gelecektir. Öyle ki araç olarak düşünülen medya, cemaatin politikalarını etkileyip amaçlarını belirler duruma gelir. Nitekim Kurdoğlu grubu, gazete çevresinde gelişen neşriyatın siyasi söyleminden rahatsız olarak daha içe kapanmacı ve tedbirli bir yol izlemeye karar verir. Bu grup, Nurcu kolektivizm içinde gazete okumayan, radyo ve televizyon takip etmeyen medyanın uzağında bir gruptur. Böylelikle Yazıcı olarak addolunan grubun ayrılmasının ardından medya ikinci kez, cemaatte ayrışmanın katalizörü olmuştur.

1969 yılında Bekir Berk’in araştırıp Mustafa Polat’ın yazdığı, *Tarihî Vesikaların Işığı Altında İslâmî Hareket ve Türkiye* adlı kitap *İttihat* gazetesince de desteklenmiştir. İslamcılarla milliyetçiler arasında soğuk rüzgarlar esmesine neden olan eser (Polat, 1969), Nurcuların ilk siyasi kitabıdır. 1972’de Erbakan’ın esasen Nakşi tarikatların desteğinde, ama içinde Nurcu isimlerin de olduğu Millî Selamet Partisini kurmasıyla İslamcılığın demokratik yapıya eklenme süreci de başlamış olur. *Yeni Asya* gazetesi de bazı yazar ve okuyucularıyla siyasi tartışmaların merkezinde kendisini bulur. İzmir’de çok ağlamaklı vaazları ile dikkat çeken ve öğrencilerine Risaleleri okutan Fethullah Gülen³

³ Nurcular arasında o dönem de tartışmalı bir isim olan Gülen, bugün Türkiye Cumhuriyeti’nin meşru hükümetini devirmeye çalışan bir darbe girişimi ile anılmakta ve oluşturduğu yapı, terör örgütü (FETÖ) olarak adlandırılmaktadır. Dinî gruplaşmanın Türkiye’de din istismarına dayanan en olumsuz örneklerinden biri sayılabilecek bu yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. *Dinî İstismar Boyutuyla 15 Temmuz Darbe Girişiminin Arka Planı, Teolojik, Tarihsel ve Sosyolojik Analizler*, Editörler: Osman Güman-Hülya Terzioğlu, Sakarya Üniversitesi, 2017.

de gazete çevresiyle görüş ayrılığına girerek artan otoritesini bu aşamada gösterir. Yine Sakarya Grubu olarak anılan Nurcular, *Zafer Dergisi*'ni çıkarmaya başlayınca bu dergi, Mehmet Kutlular başta olmak üzere “meşveret heyeti”nin önde gelen ağabeyleri tarafından kapatılmak istenir (Arslan, 2012, ss. 172-173). Her iki olayda da söylem değil taşıyıcı olan medyanın niteliği tartışılmakta ve ortam söylemin önüne geçmektedir. Böylece ana gövdeden iki parça daha kopmuş olur.

Yukarıda anlatılan *İttihat* ve *Yeni Asya* yayımlanmaya başlanmışken Işık cemaati lideri Hüseyin Hilmi Işık'ın damadı Enver Ören, 1970'te üniversitedeki görevinden ayrılarak gazeteciliğe başlar. İlk başta *Hakikat* adıyla çıkarttığı gazetenin adını daha sonra değiştirecek *Türkiye Gazetesi* olarak çıkartmaya devam edecektir (Tekin, 2017, ss. 86-87). Aynı zamanda milletvekilliği de yapmış olan Hasan Aksay, “Millî Görüş” hareketine 1973'te *Millî Gazete* ismiyle bir yayın kazandırır. Diğer yandan çok sayıda İslami dergi bu dönemde yayın hayatına başlamıştır. Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu*'su tiraj rekorları kırarak etkisini artırmış ve 1978'e kadar aralıklarla yayımlanmıştır. Dergi, 60'lardan sonra “komünizm tehdidine” karşı konumlanmıştır. Nurcuların *Köprü* ve *Bizim Aile*'si, Nakşibendilerin *İslam* dergisi (Göçeri, 2018) bu dönemde irşat ve tebliğ faaliyetlerinin basın üzerinden yapılmasına örneklerdir. Gündeme getirilen her konuyu dinî bir süzgeçten değerlendirme eğiliminde olan bu dergiler aynı zamanda dinî cemaatlerin artık inzivadan çıkmaya başlamalarının ve yeniden yerleşme iradelerinin somut göstergeleridir.

80 darbesiyle yaşanan kırılmadan sonra 1990'da Nurcular arasında dördüncü büyük ve netameli ayrılık “Üç Mehmetler” arasında yaşanır. Darbenin ardından *Yeni Nesil* adıyla yayımlanan gazetenin merkez binasına gelen Mehmet Kutlular ve ekibi, kendilerini içeri almamak üzere tertibat almış polislerle karşılaşır. Gazetenin ve yayınevini “sözde” sahibi sayılan ve lider konumundaki Kutlular'ın gazetenin ve yayınevini hukuken “özde” sahibi durumundaki diğer iki Mehmet'e karşı yapabileceği pek bir şey yoktur. Buna rağmen Kutlular, darbeden sonra kapanan *Yeni Asya* gazetesini yeniden açarak yoluna devam edecektir. Yeni Nesil Grubu, *Yeni Nesil* gazetesini bir süre çıkarmayı denemişse de karşılarında hitap edecekleri bir kitle bulamamaları nedeniyle gazeteyi devretmek zorunda kalmış ve şirketleşmeye ağırlık vermişlerdir. Kendilerine kalan ve Nurcuların en güçlü ve tanınmış yayınevi olan Yeni Asya Yayınlarının adını da Nesil Basım Yayın olarak değiştirirler (Arslan, 2012, ss. 195-196; Şentürk, 2019, s. 64). Görülüyor ki medya-yayın faaliyetleri cemaat içerisindeki ayrışmanın bir kez daha müsebbibi olmuştur.

Bu yıllarda İslami camiada dergi yayını konusunda şahsına münhasır örnekler artmaya başlar. Dergilerin içeriğine bakarak yurt dışından yapılan çevirilerin de katkısıyla “İslami radikalizm”in arttığını söylemek zor değildir.ERCÜMENT ÖZKAN'ın sahiplendiği ve “fikir verir” sloganıyla çıkan *İktibas* dergisi, yükselen siyasal İslam'ın ilk habercilerinden olmuştur. Derginin '80 darbesinden sadece üç ay sonra çıkmaya başlaması da altı çizilmesi gereken bir ayrıntıdır. Radikal İslami çizgiden sayabileceğimiz ÖZKAN, İslam'ı bir ideoloji olarak kabul etmiş ve “diğerleri gibi iktidara gelmek istediğini, bunun tek

yolunun da örgütlenmek olduğunu” söylemiştir. (Erkilet, 2017, s. 200). “İslami Militan dergi” etiketi ile çıkan *Ak-doğuş* kapağında kaleşnikof ve ak bayrak ile dikkatleri çekmektedir. *Haksöz* dergisi, 1991 yılında dönemin din politikalarına ve bu politika doğrultusunda din adamı yetiştirmek üzere kurulu olan eğitim sistemine karşı olan bir grup ilahiyat fakülteli genç tarafından çıkarılmıştır. Derginin çekirdek grubu etrafında oluşan topluluk daha sonra dernekleşmiştir. Diğer yandan İsmet Özel, Nazan Bekiroğlu, Süleyman Çobanoğlu gibi entelektüel donanımlı yazarlara yer veren *Dergâh* dergisi; kültür ve sanat vurgusu ile ön plana çıkmaktadır (*idp.org.tr*, t.y.). Kurdukları mikro örgütlenme ağıyla dikkatleri çeken Fethullahçıların genellikle soyut bir dil kullandıkları *Sızıntı* dergisi, o yıllarda renkli-imalı tasarımları ve baskı kalitesiyle farklılaşır. ‘90’lara gelindiğinde neredeyse her dinî grubun bir vakfı/derneği ve yayın organı var gibidir. Yeni oluşumlar başta olmak üzere dinî cemaatler, iktidar üzerinde baskı grubu oluşturarak tekrar lehlerine dinî politikalar üretilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu gruplardan bazıları ve dergileri: Erenköy cemaati (*Altınoluk*), Menzil cemaati (*Semer kand*), Millî Görüş hareketi (*Anadolu Gençlik*), İslamoğlu grubu (*Akev Bülteni*) Yeni Asya cemaati (*Köprü, Bizim Aile, Can Kardeş*), İskenderpaşa cemaati (*İslam, Kadın ve Aile*), Sakarya grubu (*Zafer*) vs. Bazı İslami dernekler; kadınlar, çocuklar ve gençler için ayrı ayrı yayınlar çıkarmışlardır. Bu da grupların kendi içerisinde dergileri bir iletişim ortamına dönüştürdüğünü gösterir örneklerdir.

2.3. 1993-2003: Analog Yayınların Yükselişi ve Hareketlenme

Devlet tekeliyle ilk televizyon yayını 1968 yılında başlar (Demir, 2014, s. 180). Dinî yayıncılığa bakılacak olunursa ‘80 darbesinin ardından TRT’de uzun yıllar devam edecek, Dr. Asaf Demirbaş tarafından hazırlanan *İnanç Dünyası* programının yayımlanmaya başladığını ve seyirci istekleri doğrultusunda dinî programların süresinin artırıldığını görürüz (Çuhadar, 2019, s. 241). 1993 Temmuz’una gelindiğinde iktidarla muhalefet arasındaki yoğun tartışmaların ardından ‘82 Anayasasının 133. maddesi, "radyo ve televizyon istasyonları kurmak ve işletmek kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbesttir" şeklinde değiştirilmiş, böylece radyo-televizyon yayıncılığındaki devlet tekeli kalkmıştır (Demir, 2014, s. 186). Ardından tıpkı seküler girişimciler gibi dinî cemaatler de yayın bandından yer kapma telaşına düşer. Böylelikle İslami söylem, dergi ve gazete ile devşirdiği gücü, radyo ve televizyonlarla da başarıya motivasyonu elde etmiştir. Hatta dergi ve gazete tecrübesi olan cemaatler, bu tür yayınlara ilk elden ulaşarak medya holdingleşmesi yoluna gitmiştir. Medya teknolojileri ile gelen “geç modernleşme” denilebilecek bir sürecin cemaatlerin medyalaşmasını başka bir forma dönüştürdüğü iddia edilebilir. Işık cemaatinden Enver Ören, *Türkiye Gazetesi*’nin yanına radyo ve televizyonu da ekleyerek TGRT ile karşımıza çıkar. Yine Cihan Haber Ajansını kuran Fethullahçılar, *Zaman Gazetesi*’nin yanına Burç FM ve Samanyolu TV’yi eklemiştirler. Refah partisi ekseninde yayın yapan *Millî Gazete*, “Türkiye’nin birikimi” sloganıyla çıkan *Yeni Şafak* gazetesi ve önce *Vakit* sonra da *Akit* adını almış olan gazeteler; 1995 yılında İslamcı muhafazakâr bir TV kanalı olan Kanal 7’yi kendilerine kardeş edinmişlerdir. Nesil Yayınları ile yayıncılıkta adını duyuran Yeni Nesil Grubu 1993’te

Moral FM’i kurmuş; radyo, özellikle dindar çevrelerce yoğun ilgi ile karşılanmıştır. Görülüyor ki grup duygusunu pekiştiren ve müntesiplere “kolektif ruh” aşıl原因an modern medya araçları, modernite karşıtı olan cemaatler için bile işlevseldir: “Cemaatler, propaganda aracı olarak dergi, gazete, TV ve özellikle radyo kullanmaktadır. Cemaat dindarlığının oluşup pekişmesinde bu yayın organlarının oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü cemaatlerin büyük oranda sadece kendilerine ait basılı ve görsel yayın organlarını takip etmeye çalıştıkları söylenebilir.” (Efe, 2017, s. 299)

Ayrıca belirtmek gerekir ki özel radyo ve televizyonlar, dini medyalılaştırırken dinî yayın tekeline de kırmışlar ve farklı dinî görüşlerin temsiline olanak sağlamışlardır. Öbür taraftan görsel kültürün halkta makes bulduğu bu yıllarda, dinin popülerleşmesine örnekler her geçen gün artmıştır. Dindarlar, bu dönemde wanderlust (seyahat tutkusu) gibi eğlenceyi de içerecek şekilde boş zaman olgusunu adeta televizyonla keşfetmiştir. TGRT kanalında yayımlanan “Huzura Doğru” programı büyük ilgi görür. Kanal 7, STV gibi televizyon kanalları dinî duyarlılık barındırdığı söylenen programların ve dizi filmlerinin yanında seyahat programlarına da yer verirler. Yaşar Nuri Öztürk gibi ilahiyatçıların davet edildiği ana akım medyanın TV programları yüksek reytingler alır. Bir tarafta ekranlara bazı tarikatların cehri zikir törenleri yansımaya başlamışken diğer taraftan Tekbir Giyim’in tesettür defileleri görsel ve yazılı basında yer almaktadır. Yine bu yıllarda “yeşil pop” tabir olunan ezgi ve marşlar alternatif müzik piyasası oluşturmaya başlamıştır. Dindar kitle, *Minyeli Abdullah*, *Bize Nasıl Kıydınız* gibi romanların beyaz perdeye yansıtılması ile medya-politiği çok boyutlu deneyimlemeye başlamıştır. Bazı gazetelerin öncülüğünde satılan ve el altından da dağıtılan teyp kasetlerinden özellikle radyo tiyatrosu formunda olanları, dinî mesajların yanında siyasi-ideolojik mesajlar da ihtiva etmektedir. Toplum içinde farklı yansımalar ve sonuçlar doğuran İslami canlanma, medya üzerinden hissedilmektedir.

Kültürel, beşerî ve ekonomik sermayesi olan dinî cemaatlerin daha da büyüdüğü ve medya ağlarını her geçen gün arttırdıkları bu dönemi, o günlerde toplumu ne yönde dönüştüreceği bilinmeyen internetin çıkışı takip eder. Bu mecrada ilk dinî tecrübelerden biri, Kur’an metninin okunuşu ve mealinin internet sayfasına aktarılması ile gerçekleşmiştir. 1996 yılındaki bu olayı, sekülerist hassasiyetleri ile bilinen *Cumhuriyet Gazetesi* laikliğe saldırı olarak nitelendirir: “Bilgisayarda Kuran: Laikliğe Karşı Köktenci Saldırganlık” (Çağlar, 2013, s. 111). Başlığın kışkırtıcılığı dönemin siyasi atmosferinin bu abartılı yorumda etkili olduğunu düşündürmektedir. Zira muhalefet için “siyasal İslam tehlikesi” her geçen gün büyümekte, devlet kademelerine sızmakta ve ülkeyi “geri bir zihniyete” (irticaya) doğru götürmektedir. *Cumhuriyet Gazetesi* yazarı Doğan Kuban’a göre “lâiklik, Orta Çağ rasyonelliğinin hakimiyetinden kurtulmanın tek yolu”dur. Çünkü Atatürkçü düşüncede, “din yalnızca kul ile Tanrı arasında bir vicdan meselesi olarak kalmalı, kamusal alandan dışlanmalıdır (Tanfer, 1999, ss. 42-48)”. Bu görüş ve yorumlar askerî ve bürokratik oligarşiyi harekete geçirecek ve gösterilmek istenen her şeyin televizyon simülasyonuna dönüşmesi, gazete manşetlerinin adeta Demokles’in kılıcı gibi kullanılması sonucu “28 Şubat postmodern darbesi” olarak

adlandırılan olaylar dizisi yaşanacaktır. Nihayetinde hükûmet düşürülmüş, Refah Partisi kapatılmış, parti yöneticilerine yasak getirilmiş, dinî eğitime yönelik yeni düzenlemeler yürürlüğe konmuş, İslami dernekler kısıtlanmıştır. Ancak muhafazakâr kitleyi bu yaşananlar konsolide edecek ve patlak veren ekonomik krizin de etkisiyle Millî Görüş’ün yenilikçi kanadından doğan Adalet ve Kalkınma Partisi, bir yılını henüz doldurmuşken meclis çoğunluğunu kazanarak iktidara gelecektir. Bu siyasi dönüşümde dinî cemaatlerin medyalaşma tecrübelerinin payı gözlerden kaçmamalıdır.

2.4. 2003 sonrası: Cemaat Medyalaşmasında Niceliksel Artış ve Yayılma

Medya teknolojileri düşünülecek olursa Said Nursî, söylemin yayılması misyonu için kendi zamanında radyoyu hedef göstermişti: “Radyo öyle bir nimeti ilahiyedir ki ona mukabil şükür ise radyo milyonlar dilli bir külli hafız-ı Kuran olup bütün zemin yüzündeki insanlara dinlettirsin.” (Nursî, 2016, s. 367). O, bugünkü dijital çağda yaşamış olsaydı muhtemelen radyo için kurduğu cümleleri sosyal medya için de kuracaktı. Bugün RNK Radyo, Nur Radyo, Moral FM, Bizim Radyo gibi radyo istasyonlarına sahip olan Nurcu kolektivitinin yeni “kızıl elması” artık sosyal medyadır. Dinî cemaatlerin medyadaki mevcudiyetine dönülecek olursa 2002 sonrası toplumun birçok kesiminde hissedilen göreceli özgürlük, dindar muhafazakârların medyaya dönük atılımlar yapmalarını kolaylaştırmıştır. 1960 sonrası dergicilikte yaşanan niceliksel artış dijital teknolojiye geçilmesiyle 2010’lara doğru radyo ve televizyonda yaşanır. Bunda karasal yayından dijital uydu yayıncılığına geçişin ve lisans teminindeki kolaylığın da etkisi olmalıdır. Nerdeyse her dinî cemaatin gerçek ya da tüzel kişiler üzerinden bir radyo ve/veya televizyon sahipliği kazandığı bir dönemden bahsedilebilir: Hilal TV, Semerkand TV, A9 TV, Meltem TV, Dost TV, Lalegül TV, Mesaj TV televizyon kanallarına; Erkam FM, Moral FM, Lalegül FM, Beyzade FM, Dost FM, Akra FM, Furkan Radyo, Rufai FM radyo kanallarına verilebilecek popüler örneklerdir⁴. Ayrıca çok sayıda yerel radyo istasyonunun yanı sıra Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Diyanet Vakfınca kurulan Diyanet TV ve Diyanet Radyo’yu da bu listeye eklemekte fayda vardır. Ancak asıl dikkat çekici husus, tüm bu kurumsal yapıların izleyici/dinleyicisinin takipçiye dönüştüğü dijital çağda bir de internet hesaplarının olmasıdır. Burada sadece yayınlara teknik bilgisi değil söylem de dillendirilmektedir. Anlaşıyor ki cemaatlerin dijital medyaya açılmasında diğer medya araçlarının ediniminde yaşanan gecikmeler, engeller ve zorluklar pek yaşanmamıştır.

2003 sonrası, web 2.0 internet teknolojilerinin yükselişine şahitlik edilmiştir. İnternet sözcüğü, İngilizce "inter" (arasında/karşılıklı) ve "net" (ağ) sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Sosyal medya ağlarına örnek verilebilecek internet bileşenlerinden “Facebook, Youtube, Twitter” vb. platformlar, günlük hayattaki reel ilişkileri bireylerin kendilerinin belirleyemediği bir çerçevede sanal ortamlara aktarmıştır. “Click kültürü”

⁴ Bu radyo ve televizyon kanallarından bazılarının geçmişini daha eskilere götürmek mümkündür. Özellikle Akra FM, Dost FM, Moral FM gibi radyo kanalları ile Samanyolu TV, Kanal 7 gibi televizyon kanalları dijital uydu yayıncılığından önce de analog (karasal) yayımlar içerisinde yer almışlardır.

adı verilen bir yaşama ve duyum tarzı bugün iktisattan sağlığa boş zamandan eğitime her sahada insanları etkilediği gibi dinî sahada da etkindir. Bilgi ve enformasyonun kolayca toplumsallaşabildiği, bilgi üretiminden daha ziyade bilginin yapılandırılması ve aranması süreçlerinin sorun olarak karşımıza çıktığı postmodern bir çağın kapıları açılmıştır. Dijitalleşme kavramıyla karşılanan bu süreç, dinî cemaatlerin geleceği ile de yakından ilişkilidir. Ülkemizde internetin kullanılmaya başlandığı '90'ların sonundan 2010'lara kadar çok sayıda grup, yayın ve dernek/vakıf tüzel kişilikleri ile internetin büyüdü dünyasına adım atmıştır. Eylem yönü tartışılrsa da dinî söylemin medya-politik boyutu hiç olmadığı kadar yaygınlaşmış görünmektedir.

İsmailağa cemaatinin “ismailaga.org.tr” ve “ihvanlar.net”, Nurcuların Yazıcı koluna ait “hayratvakfi.org”, Süleymancı grubun liderinin tanıtıldığı “tunahan.org.tr” web siteleri dinî cemaatler hakkında bilgi edinilebilen siber mekânlardır. Dünyanın herhangi bir yerindeki “içeriden” veya “dışarıdan” insanlar, bu sitelere girerek üye olabilmekte, tarikat erkan ve adabı hakkında bilgi sahibi olabilmekte, cemaat üyeleriyle haberleşebilmektedir (Efe, 2017, s. 298). Ancak asıl etkileşim mecrası olarak Facebook, Whatsapp, Youtube, Instagram vb. sosyal medya platformları; bir kitle iletişim pratiği olarak geleneksel medyadan çok daha fazla kişiye ulaşma potansiyeli taşımakta ve dinî cemaatler için siber ağların kurulduğu cazibe merkezleri olmaktadır. Bununla Türkiye'deki dinî cemaatlerin yeni şartlar dolayısıyla yapısal ve fonksiyonel değişime uğrayacakları bir zeminin oluştuğu iddia edilebilir. Castells (2017) da sanal cemaatleri fiziksel cemaatlerden etkileşim ve iletişim açısından ayırır ancak bu onların gerçek dışı yapmaz. 2009 yılında bir blog sayfası şeklinde tasarlanan İHL Sözlük yeni görülen bu fenomen için orijinal bir örnektir. Bu yönüyle sosyal medyanın dijital ümmet/e-ümmet oluşumunun da yolunu açtığı (Haberli 2015: 47) söylenebilir. Bu yeni dinî dijitalleşme olgusu, “dinin ve dinî grupların dijital ortamlarla karşılaşması sonrasında ortaya çıkan yeni olgu ve bu olguya konu olan süreç” (Karaarslan, 2015, s. 33) şeklinde tanımlanabilir.

Yeni medya teknolojilerinin her yerde ve herkes tarafından aynı oranda kullanılmasa bile dinî cemaatlere her zaman ve her yerde görünürlük kazandırdığını (Lievrouw, 2016, s. 21) söylemek gerekir. Dinî dijitalleşme konusunda ilk girişimlerden birini Meşveret grubu, “Sorularla İslamiyet” sitesi ile gerçekleştirmiştir (Demiryürek, 2017, s. 78). 2002 yılında test yayınına başlayıp 2003'te aktifleştirilen web sitesi, bugün halen internette dinî soruların en çok yöneltildiği kaynaklardandır. Bu dijital aktivizm “Feyyaz Bilim ve Gelişim Derneği” ismiyle bir yapılanmayı doğurmuştur. Derneğin misyon ifadesine bakılırsa “tüm kitle iletişim araçlarını ve teknolojilerini kullanarak bütün dünya dillerinde iman hakikatlerini ahirzamanın muhtaç gönüllerine ulaştırma” hedefi güdülmektedir (feyyaz.org, t.y.). “İman”, “ahirzaman” ve “gönüllere ulaştırma” ifadeleriyle bu girişim, bir e-cihat ya da e-tebliğ şeklinde nitelenebilir. Bu misyon cümlesi, Nurculuğun örgütlü bir kolu olan Meşveret cemaatini -“teknoloji” ve “kitle iletişim araçları” vurgusuyla- “internette din” (religion on syperspace) (Karaflogka, 2002, s. 285) kapsamına almayı mümkün kılar. Nurculuğun Meşveret kolunun bu erken girişiminden sonra yapılan arşiv incelemelerine göre Yeni Asya grubu da 2006 yılında internet gazeteciliğine başlamıştır.

Ev konforunda takipçiyle etkileşime imkân veren, fiziki aktiviteyi azaltan web 2.0 araçlarının geliştirilmesiyle hızlanan dinî dijitalleşme, “gevşek aktivizm” (slaktivizm) denilebilecek bir eylemsellikle İslami söylemin dijital kolektivizme dönüşmesine fırsat tanımıştır. Alışık olduğumuz, zaten mevcut dinî cemaatlerin siber aleme taşınmasından başka bizatihi siber alemde var olup ardından fiziki dünyada da etkin olan “çevrim içi din” (online religion) (Helland, 2005) kavramıyla karşılanabilecek gruplar da ortaya çıkmıştır. Bunun yaygın bir örneğini, sosyal medya platformlarındaki dinamizmi grup yapısına aktaran, bir ya da birkaç İslami Youtuber etrafında toplanan yeni kuşak dinî oluşumlar göstermektedir. Bu minvalde interneti kullanmaya dair farklı yaklaşımlardan kaynaklı olduğu düşünülen, Nurcular içindeki teknoloji ve gençlik odaklı bu yeni bölünmenin -her ne kadar bölünmenin sahiciliği ve niteliği tartışmalı da olsa- Üsküdar’da bulunan Nur Mektebi İlim ve Kültür Derneği ile başladığı anlaşılmaktadır. İnternette yapılacak detaylı bir gözlem, aynı zamanda sosyal medya hesaplarına da sahip bu derneğin örnekliliğinde ortaya çıkan “Sözler Köşkü, Çınaraltı, Maksat 114, Kafile vs.” gibi çok sayıda marka sunumlu mikro cemaat olduğuna işaret etmektedir. Nurculuk içinde dijitalleşmenin en bariz göstergesi olan bu cemaatlerin faaliyetleri özellikle abone/takipçi sayıları ile dikkat çekmektedir. İllüstrasyon teknikleri ve video editleri ile klasik usul vaizliğin fevkine çıkan İslami Youtuber’lar, internet mecrasında yeni bir medyalaşma biçiminin aktörleri durumundadır. Bu yayılma çerçevesine dinî gruplaşma potansiyeline sahip Nurettin Yıldız, Muhammed Emin Yıldırım, İhsan Şenocak, Halil Konakçı gibi çok sayıda popüler İslami Youtuber’ı da dahil etmek mümkündür.

Sonuç

Tarihî seyre bakıldığında gelenekselden moderne geçiş özelliği gösteren Türk toplumu, siyasi liderin çevresinden halk katmanlarına sirayet eden duruşlara göre güç/iktidar karşısındaki tutumunu belirlemektedir. Bununla tamamıyla bir onay ya da pasifist bir toplumsallık anlaşılmamalıdır. Nitekim devletin ideolojik aygıtları ekonomi bağımsız olarak işleyemeyeceğinden dindar çevreler ve dinî cemaatlerin yönetime katılması için Demokrat Parti iktidarından bu yana iktisadi bir kanal açılmıştır. Öte yandan iletişim araçları ne kadar gelişirse bu grupların fikirlerini ifade ve yayma kabiliyeti de o kadar arttığı gözlenmiştir. İslami düşünce her defasında tutunacak yeni bir medya aracı bularak varlığını görünür kılmaya ve etkinliğini artırmaya devam etmiştir. Anlaşılan yurt dışında icat edilen bir medya cihazı önce devlet tekelinde bir ideolojik aygıt olarak kullanılmakta, halk arasında yaygınlaşmakta ve etkileri hissedilmeye başlanınca çeşitli dinî yapılar bu medya ağına dahil olarak söylemlerini yayın akışına yansıtılmaktadırlar. Nitekim bir düşünce sistemi, değişen şartlar dolayısıyla toplumun ihtiyaçları değişse bile, kendi kendini devam ettirmeye eğilimlidir. Bu perspektiften dikkate alınacak diğer görüş, dinî söylemin teknik araçları kullanırken kendini yeni şartlara uydurmasıdır.

Cumhuriyet’in ilanından sonra dinî cemaatler “sosyal koza”ya çekilmişlerse de modern paradigmanda yer bulan “bireyin vicdanına hasredilmiş din anlayışı” teklifine toplumsal yapıdan getirdikleri bir reaksiyonla karşı çıkmışlardır. Osmanlı “kültürel lehçesini”

öncelikle sözlü kültür ve ardından kitap, dergi gibi tipografik metinlerle sürdürme gayretinde olmuşlardır. Bu dönemde atılan dergicilik tohumu ‘80 darbesine kadar olan sürede gelişerek büyümüş ve 1970’te başlayan günlük gazeteler de bu yayın ağına eklenerek kısmî rahatlama dönemlerinde yeniden toplumsallık kazanma, diğer bir deyişle “yeniden yerleşme” yoluna gidilmiştir. Darbe dönemlerinin çalkantılı siyasi atmosferinden asgari ölçüde etkilenmesini bilen dinî cemaatler, Özal’ın liberalleşme politikalarını fırsata çevirerek 1993 sonrası analog yayınlarla daha fazla görünürlük kazanmalarını sağlayacak etkileşim ağları kurmuşlar, böylelikle toplumsal “hareketlenme” başlatmışlardır. Birtakım çalkantılı süreçlerden sonra iktidara gelen muhafazakâr Ak Parti iktidarı dindar çevrelerin mağduriyet algısını azaltırken kazanımlarını pekiştirmiştir. Bu süreçte dinî cemaatlerce gündemdeki tüm medya araçları kullanılabildiğinden “yayıma” kabiliyetleri de hiç olmadığı kadar artmıştır.

McLuhanesk bir görüşle her medya aracı kendine has bir mesajı dayatmaktadır. Öyle ki her dönemin karakteristik medyası dinî gruplaşmanın niteliğine ve kapasitesine de çeşitli etkilerde bulunduğu izlenimi edinilmiştir. Tipografik yayınlar entelektüalizme ve radikalliğe yol açarken analog ve dijital yayınlar popülizmi teşvik etmekte, alışıldık aktivizm anlayışını da kökten değişime uğratmaktadır. Medya teknolojileri ile gelen “geç modernleşme” denilebilecek bir sürecin cemaatlerin medyalaşmasını başka bir forma çevirdiği düşünülebilir. Nitekim 90’larda televizyon kanalları ile bazı dinî cemaatlerin holdingleşmesi arasında bağlantı noktaları kurulabileceği gibi 2010’lardan sonra dijital medya teknolojileri ile çok sayıda “marka sunumlu mikro cemaat” yapısının ortaya çıkışı beraber düşünülebilir. Dijital medyanın kolaylaştırıcı etki yaptığı bireyselleşme ve çoğullaşma eğilimlerinin din içi farklı yorumları desteklediği düşünülebilir. Anlaşıldığı kadarıyla modern toplumlarda “dördüncü kuvvet” olarak medyadan istifade edilip yoğun teknoloji kullanılması ve dinî yayınların çeşitlenip artması, dinî cemaatlerin akış içerisinde daha çok bulunmak istemelerine hatta bunun için rekabet etmelerine yol açmaktadır.

Son tahlilde dinî cemaatlerin geliştirdiği politik tutumlar olan “inziva, yeniden yerleşme, hareketlenme ve yayılma” ile paralel gelişen “cemaat medyalaşması” olgusunu ilişki sel düzlemde düşünmek gerekir. Medya alanında dergicilik, gazetecilik, radyo-televizyon ve dijital (yeni) medya kazanımları ile dinî söylem kendini diri tutabilmiştir. Üstelik medya ağını genişleten dinî cemaatler, dışarıdan bir gözlemlerle dahi anlaşılabilir üzere toplumsal baskı güçlerini de her dönem daha fazla artırabilmiştir. Bu süreçte söylemin özüne ilişkin fazlaca bir değişim olmasa da eyleme yansıyan yönü ile dinî cemaatlerin kabuk değiştirdikleri, bir asır önceki Osmanlı kültürel lehçesinden ve yaşam tarzından (modus vivendi) farklılaştıkları da iddia edilebilir. Dijital çağa gelindiğinde belki de postmodernitenin en bariz vasıflarından olan çoğullaşmaya rağmen dinî cemaatler kendilerine medyada yer açabilmişlerdir. Öte yandan kaynakların seferber edilmesiyle yayın kapasitelerinin arttığı da anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- 32.Gün. (2020, Ocak 16). *Türkiye’nin tarikatları 1. Bölüm | 1997 | 32. Gün arşivi* [Video]. <https://youtu.be/vncjHBZKoBo>
- Arslan, H. (2012). *Dini Gruplar ve Siyaset: Yeni Asya*. Ankara Okulu Yayınları.
- Aytepe, M. (2016). Doğuşundan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), Article 1.
- Bilgin, V. (2014). Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü. İçinde A. Özbolat & M. A. Kirman (Ed.), *Kültür ve Din*. Karahan Kitabevi.
- Castells, M. (2017). *Ağ Toplumunun Yükselişi / Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizoğlu, H. (1998). *Nurculuk*. Beyaz Yayınları.
- Çağlar, İ. (2013). *Good and bad muslims, real and fake seculars: Center-periphery relations and hegemony in Turkey through the February 28 and April 27 processes* [Leiden University]. <https://hdl.handle.net/1887/20443>
- Çiçek, F. (2022). Din Sosyolojisinde Dijitalleşme Teorileri ve Yaklaşımlar. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 5(2), Article 2. <https://doi.org/10.47951/mediad.1188722>
- Çuhadar, M. (2019). Türkiye’de Kamu Hizmeti Yayıncılığı Açısından Dinî Temalı TV Programları ve Diyanet TV Program Türleri Üzerine Bir İnceleme. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2(2), Article 2.
- Demir, V. (2014). Türkiye’de Özel Radyo ve Televizyonların Çıkışı ve Bu Konuda Devlet Tekelinin Kalkması. *Marmara İletişim Dergisi*, 7(7), Article 7.
- Demiryürek, A. S. (2017). *Dini Gruplarda Adanma: Meşveret Cemaatinde “Vakıflık”*. Uludağ Üniversitesi.
- Efe, A. (2017). Kolektif Dindarlık Türü Olarak Tarikat/Cemaat Dindarlığı. *İslami Araştırmalar*, 28(3), Article 3.
- Eratilla, M. (2023, Mart 12). Risale-i Nur’un Latin Harfleriyle Basımı Nasıl Yapıldı? *Yeni Asya Gazetesi*. https://www.yeniasya.com.tr/misbah-eratilla/risale-i-nur-un-latin-harfleriyle-basimi-nasil-yapildi_579152
- Erken, M. (2018). 1923-1960 Yılları Arası Türkiye’de İslami Yayıncılık. İçinde “*İslam’ı Uyandırmak, Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler* (C. 1). İlmi Etüdler Derneği.

- Erkilet, A. (2017). *Orta Dogu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*. Büyüyenay Yayınları.
- Feyyaz Bilim ve Gelişim Derneği. (t.y.). Feyyaz. Geliş tarihi 24 Ocak 2022, gönderen <https://feyyaz.org/#hakkimizda>
- Feyyaz Tube. (2012, Mayıs 17). *Said ozdemir radyoda risale reklamı yuksek kalite* [Video]. YouTube. <https://youtu.be/F0U3fHCNfbM>
- Giddens, A. (2016). *Modernliğin Sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Göçeri, N. (2018). *Dini Grupların Eğitim Anlayışı* (S. Karahan, Ed.). Karahan Kitabevi.
- Güz, N. (2006). Cumhuriyet Döneminde İletişim. *Cumhuriyetin 80.Yılı Sempozyumu Bildirileri*.
- Helland, C. (2005). Online Religion as Lived Religion. Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet. *Heidelberg Journal of Religions on the Internet.*, 1(1). <https://doi.org/10.11588/HEIDOK.00005823>
- İDP - İslamcı Dergiler Projesi. (t.y.). [Arşiv]. İslamcı Dergiler Projesi. Geliş tarihi 01 Eylül 2022, gönderen <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/558/dergah>
- Kahraman, H. B. (2007). *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye: 1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal, Siyasal Dönüşüm*. Everest Yayınları.
- Karaarslan, F. (2015). Post Seküler Din Halleri: Dinin Dijitalleşmesi. İçinde M. Çamdereli (Ed.), *Dijitalleşen Din (Medya 2)*. Köprü Yayınları.
- Karaflogka, A. (2002). Religious Discourse and Cyberspace. *Religion*, 32(4), 279-291.
- Kaya, M. A. (2015, Şubat 21). Nurcuların gazeteleri. *Yeni Asya Gazetesi*. https://www.yeniasya.com.tr/m-ali-kaya/nurcularin-gazeteleri_322211
- Kirman, M. A. (2004). Türkiye'de Toplumsal Değişme ve "Yeni Dinî Cemaatler". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(2), Article 2.
- Lievrouw, L. A. (2016). *Alternatif ve Aktivist Yeni Medya* (İ. S. Temizalp, Çev.). Kafka Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2017). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim Bütün Eserleri 4* (M. Çulhaoğlu, Çev.). İletişim Yayınları.
- McCarthy, J. D., & Zald, M. N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82(6), 1212-1241. <https://doi.org/10.1086/226464>

Nursî, S. (2016). *Şualar*. Envar Neşriyat.

Özel, C. (2012). *Türkiye’de Çok Kültürlülük, Çoğulculuk ve Din* [Doktora]. Marmara Üniversitesi.

Polat, N. M. (1969). *Tarihi Vesikalar Işığında İslami Hareket ve Türkes*. İttihat Gazetesi.

Sungur, E. (2014). Postmodern Tüketim Kültürü ve Değişen Müslüman Kimliği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), Article 5.

Şentürk, H. (2019). *İslamcılık—Türkiye’de İslami Oluşumlar Ansiklopedisi*. Çıra Yayınları.

Tanfer, M. V. (1999). Atatürk’ün Din ve Lâiklik Anlayışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15(43), Article 43.

Tekin, M. (2017). Işıkçılık, Bir Dönüşümün Hikayesi. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), Article 2.